

Közművelődési könyvtárépítészetünk néhány időszerű kérdése

Könyvtári modellek. Hébe-hóba veszem a merészséget és bírálatot írok egy-egy újonnan átadott könyvtárépületről. Megvallom őszintén, az idő teltével egyre mélyebbről kell merítenem merészségem kútjából. Ennek oka pedig az, hogy a könyvtári szolgálatban bekövetkezett és várhatóan bekövetkező változások mértékével és iramával párhuzamosan egyre apad ez a kút. Ezért aztán bírálataim szövegében szaporodnak a *talánok*, az *igy-is-lehetek*, a *mi-lenne-hak*, egyáltalán a feltételes módban megfogalmazott kijelentések.

Minden tisztességes bírálat aranyfedezete ugyanis az, hogy a bíráló olyan szakmai mércét alkalmazzon, amely már kiállta a gyakorlat próbáját, azaz olyan könyvtárakhoz mérje az újat, amelyek már bebizonyították működőképességüket. Egy-egy könyvtárépület természetesen nem minden vonatkozásában lehet mérce: vannak kiválóan sikerült megoldásai, vannak kérdések, és vannak, amelyeknek egyedüli „érdemük”, hogy elrettentő példaként szolgálnak. Így tulajdonképpen egy eszmei könyvtárhoz, egy egészséges állatorvosi lóhoz viszonyít a bíráló, olyan lóhoz, amelyik minden tagját más-más épületből kapta. Ezt a lovat hívjuk *modellnek*.

A modell elemei a hazai és a külföldi könyvtári gyakorlat tapasztalatain, a hazai és a külföldi szakirodalom elméleti megfontolásain alapulnak, s szerencsés esetben szerves egészé állnak össze. Egyetlen bökkenője van ennek a modellnek: mint gondolati konstrukció, nagyon is nagy készséget mutat a változásra. Mindig naprakész akar lenni. Mindig a legkorszerűbb vonásokat akarja felmutatni. Be akarja építeni magába a legújabb könyvtári vívmányokat. Követi nemcsak a könyvtárügyi fejlődés alapvető irányzatait, lényegi változásait, átalakulásait, de a divatokat is. Még a legmegbízhatóbb modell is gyorsabban változik, mint ahogyan a könyvtárépületek elkészülnek. Így

áll elő az a helyzet, hogy a bíráló már nem ahhoz a modellhez viszonyít, amelynek alapján a könyvtár építési programja összeállt, hanem ahhoz, amelyet éppen érvényesnek tart. Csoválható-e, hogy fanyalog, hogy kifogásol, s alig akarja meglátni a tartós értékeket hordozó jó vonásokat?

Mert nem szabad elfelednünk: a modell fő szerepe mégsem az, hogy a bírálat mércéje legyen, hanem hogy segítsen megfogalmazni az új épületek könyvtári *tartalmát*, s ezzel hozzájáruljon, hogy a könyvtári tevékenységeket és szolgáltatásokat, a használókat és a könyvtárosokat, az állományokat és a berendezéseket befogadó terek a feladatuknak megfelelő építészeti formát nyerjenek, s az előbbieik között ténylegesen létező összefüggések az építészeti térszerkesztésben visszatükröződjenek. Ebből következik az is, hogy a könyvtáros dolga a modell kimunkálása, neki kell megmondania, milyen könyvtáreszményt kíván megvalósítani, milyen fő célokat tűz könyvtára elé, milyen és mekkora állománnyal mely használói kört akar kiszolgálni, milyen folyamatok fognak lejátszódni könyvtárában stb. Ezt a tartalmat, könyvtárosi gondolatot az építész önti formába, de a tartalom és a forma jól ismert dialektikája értelmében a forma is visszahat a tartalomra. S akkor sem mondunk újat, amikor a formalizmus veszélyeitől óvunk: ha egy önmagában szép, de tartalmat nem hordozó, sőt a tartalomnak ellentmondó formai elem elragadja az építészt és megbízóját, a könyvtárost, akkor mesterségbeli, művészi kudarc éri az előbbit és üzemeltetési keservek az utóbbit.

A hazai közművelődési könyvtárak különböző nagyságrendjeire is különféle modellek alakultak ki, s változtak – természetük szerint – az idők folyamán. A beruházások számára megfogalmazott szakmai programok e modelleken alapultak, s egy-egy változatukat jelentik. A hatvanas években sűrűbben, a hetvene-

sekben ritkábban (ma ismét mintha ütemesebben) elkészülő új épületek jó alkalmat adtak a modellek továbbfejlesztésére. Így az esetlegeségek mellett kezd kikristályosodni néhány olyan általános érvényűnek tekinthető elem, amely kiállta mind a gyakorlat, mind pedig az elmélet próbáját. Mi, könyvtárosok azonban nem csukhatjuk be szemünket azok előtt a változások előtt, amelyek már most, öt, tíz vagy húsz év múlva végbemennek, illetve várhatóan végbe fognak menni állományunkban, technológiánkban, használóink szokásaiban és igényeiben, szolgáltatásainkban, de szűkebb és tágabb környezetünkben is. Ez pedig, sajnos, azt jelenti, hogy modelljeinket újra és újra felül kell vizsgálunk, módosítanunk, még akkor is, ha ez a kritikus elbizonytalanodását eredményezi.

Változások a könyvtárhasználatban. Gondolkodunk-e eleget azon, miképpen fogja használni mai könyvtárainkat a jövő század olvasója? Mális érzékelnünk bizonyos változásokat a könyvtárhasználatban. Ezek gazdasági, kulturális, társadalmi okokra vezethetők vissza; a telekommunikációs és a számítástechnika várható rohamos és forradalmi fejlődésénélunk egyelőre még nem éreztetni hatását, legalábbis ami a könyvtárhasználatot illeti. Azt látjuk, hogy a könyvtárak legszorgalmasabb használói jelenleg az *életre felkészülő* generációk. Azt is látjuk, hogy a munkaképes korosztályok csak szerény mértékben veszik igénybe a könyvtárakat. A könyvtárosok általában nem azért panaszkodnak, hogy nem tudják leültetni olvasóikat, hanem hogy nem tudják elhelyezni a könyveket és az egyéb dokumentumokat. Folytatódik-e ez az irányzat, vagy a társadalmi erők hatására megváltozik-e a jelenlegi helyzet? A jövőben jobban rászorul-e az állampolgár a könyvtárra, mint ma? A helybenhasználók túlnyomó többsége továbbra is tanuló, diák, esti és levelező hallgató lesz – no meg nyugdíjas –, vagy pedig számíthatunk a derékhadra is? Nem inkább arra kellene felkészülnünk, hogy kevesebben veszik igénybe a könyvtárat a helyszínen; inkább a dokumentumokat kölcsönzik ki, s csak rövid időre ugranak be egy-egy információért, vagy csupán a telefonkagylót emelik fel? Tény az, hogy a könyvtár az információs, az oktatási és a szórakoztatási kínálat széles mezőnyében versenyez, s ha nem tud vonzó és vonzóan csomagolt áruval megjelenni, egyszerűen lemarad. Durvábban szólva: fölöslegessé válik. A könyvtárba fog-e menni a második gazdaságban tevékenykedő állam-

polgár információért, vagy ha az első gazdaságban kielégítő jövedelemhez jutott, a könyvtárban fogja-e eltölteni felszabaduló idejét?

Mindeddig ezekre a néha nyomasztó kérdésekre egyetlen varázsszót tudunk válaszul: flexibilitás! Ha nem sejtettük, milyen lesz olvasótáborunk összetétele, hát legyen módosítható az olvasói tér aránya a felnőtt- és a gyermekkönyvtár között; ha nem tudtuk, mennyi kötet akarunk szabadpolcra kihelyezni, s hány olvasót egyidejűleg leültetni, hát legyen lehetőség ezt a későbbiek során tetszőlegesen megállapítani; ha nem tudtuk, hány kötet szükséges a kölcsönzési és hány a helybenhasználati igények kielégítésére, hát lehessen utóbb felosztani a teret e két állományrész között; ha nem tudtuk eldönteni, hogy a könyvtárosi munkahelyeket az olvasói térbe akarjuk-e beolvasztani, vagy attól elkülönítve kialakítani, hát legyenek szerelhetők a falak, hogy majd áthelyezhessük őket.

A flexibilitás túlértékelése voltaképpen a felősségtől való menekülés, s a könyvtári modell tisztázatlanságának a jele. Nem akarom a mosdóvízzel együtt a gyereket is kiönteni, ezért azt mondom, hogy a flexibilitás követelményét bizonyos határok között továbbra is fenn kell tartanunk; elsősorban az olvasói övezetek arányainak egymás javára-kárára való módosíthatóságának érdekében. Ám a könyvtár egész épületére nézve feltétlen követelményként fenntartani nem volna helyes. Minden valószínűség szerint a jövőben három övezetben kell gondolkodnunk: először a nyilvános szolgálatot, másodsor az irodákat, a műhelyeket és a szociális helyiségeket, harmadszor a raktárakat befogadó terek övezetében. Joggal mondhatják, ez a felosztás kísértetiesen hasonlít a jó öreg *Panizzi* múlt századbeli koncepciójára (vagy a római nemzeti könyvtár e századbeli, nem valami ragyogóan sikerült épületére), de talán mégsem ugyanaz: ha szervesen, a funkcionális kapcsolatokat mentén sikerül csatlakoztatni egy jól „összeállt” épületen belül e három övezetet, elkerülhető merev elkülönülésük. Ami pedig az olvasó, a könyvtáros és az állomány azonos térben való elhelyezkedésének modern s immár időtálló értéknek bizonyult követelményeit illeti, az az olvasói terekben a szükséges és hasznos léptékben megvalósítható. Ugyanis a használó nem valamennyi könyvtárossal akar közvetlenül kommunikálni, hanem csak azokkal, akik őt információval kiszolgálják, s kiderült, hogy a túlméretezett szabadpolcos állományok nem se-

gítik, hanem inkább gátolják a közvetlen tájékozódást az irodalomban.

A kényelmes könyvtár. Az abszolút flexibilitás helyett tehát értelemszerű flexibilitást ajánlhatunk, s egy új varázsszót: kényelem. Szeretném azonban remélni, hogy ezzel a szóval több szerencsénk lesz, mint a flexibilitással. Az e jelszó által kifejezett cél az emberek, a használók szellemi, lelki és testi igényeinek megfelelő, humánus könyvtári környezet kialakítása. Csakis az ilyen követelmények szerint formált könyvtárnak lesz esélye arra, hogy az imént említett versenyben megállja a helyét.

Eddig mintha féltünk volna a kényelem szótól, vagy talán eszünkbe sem jutott a könyvtárral, a könyvtári szolgáltatásokkal kapcsolatban. Olyan asszociációs sort kelt ugyanis bennünk, ami bizony nem egyezik a könyvtárat a tudomány szentélyének, munkaszobának, a szellemi tevékenység színterének tekintő szigorú képzetekkel. Pedig azt hiszem, hogy az ember jó fizikai közérzete, kényelme előfeltétele szellemi tevékenységének.

A kényelem fogalmának a lehető legszélesebb értelmet adom. Beleértem a könyvtár nyitvatartási idejének megállapítását s a szabadpolcra kihelyezett állományok összetételét és elrendezését, hiszen egyikkel is, másikkal is a használat komfortját szolgáljuk. De vezérlő szempontunknak kell lennie a könyvtári épület térrendszerének kialakításakor is. Ezért kívánjuk, sőt követeljük, hogy az olvasószolgálati terek – legalábbis közülük azok, amelyek a legforgalmasabb szolgáltatásokat fogadják be – a földszintre kerüljenek. Ezért ismételnék fáradhatatlanul, hogy a fizikailag hátrányos

helyzetű személyekre, a mozgássérültekre, a nehezen mozgókra, az idősekre való tekintettel kell a tereket, a terek összefüggéseit, a közlekedő útvonalakat, a bútorzatot megtervezni. Persze, nemcsak rájuk kell tekintettel lenni. Az a benyomásom, hogy például könyvtáraink bútorzatának megtervezésekor a kényelem szempontja nem szerepel előkelő helyen. Azt várjuk, hogy a használók hosszabb időt töltsenek el a könyvtárban, mégis olyan székeket adunk alájuk, amelyeken negyedóra után már kinszenvedés ülni. Takarékoskodunk a karfával, pedig olvasáskor bizony jólesik a könyököt megtámasztani, a székekben hátradőlni. Gyakran még a fotelok is inkább a szemet gyönyörködtetik – ha gyönyörködtetik – formájukkal, s nem a pihenést szolgálják. Nem vesszük tudomásul az emberek pszichikai igényeit, s nem igyekszünk kisebb, meghittebb olvasói övezeteket kialakítani, pedig arra már a kocsmárosok is rájöttek, hogy a vendég nem szeret kint a placon ülni, hanem a védett sarkokat keresi; talán nem csak azért, hogy elkerülje a röpdőső késeket és üvegeket. A kényelem kategóriájába tartoznak olyan kérdések is, mint a forgalmi útvonalak célszerű megtervezése, a zajos, a zümmögő és a csöndes övezetek sorrendbe állítása és elhatárolása, a környezet esztétikailag vonzó megformálása. Egyáltalán: nem elegendő, hogy a könyvtár olyan szolgáltatásokat nyújt, amelyek odahaza nem állnak rendelkezésre, ezenfelül az otthon kényelmét is nyújtania kell.

A fiatalok könyvtára. Az otthon kényelmét, hangulatát a gyerekeknek is nyújtsa a könyvtár! A közművelődési könyvtár a társadalom valamennyi korosztálya előtt nyitva áll, s láttuk, a fiatalok arányszámukat messze meghaladó mértékben élnek is a könyvtárhasználat lehetőségeivel. Sok kollégámmal együtt mégis azon a nézeten vagyok, hogy a gyerekek nem kapják meg a nagyobb használati és igénybevételi részesedésük jogán őket megillető hányadot a könyvtár személyzetéből, dokumentumaiból s tereiből. Még mindig él az elkülönített gyermekrészleg eszménye, még mindig találkozunk azzal a jelszóval: felnőttek jobbra, gyerekek balra, s nem tört be még könyvtárainkba az a világszerte jelentkező törekvés, hogy minden módon meg kell könnyíteni a családok közös könyvtárhasználatát.

Kétségtelen, hogy a gyerekek több mozgása, hangosabb beszéde, egész viselkedése zavarja a felnőtteket, főként az elmélyülten olvasókat. Ezen a gondon azonban nem áthatolhatatlan

falak emelésével kell segíteni, hanem a belső tér megfelelő kialakításával, a szolgáltatások zajostól csendesig való elrendezésével, jó akusztikával és világos közlekedési útvonalakkal. Mindazokon felül, amelyek sajátosan az ő igényeiket elégítik ki, a **gyerekek számára** használhatóvá kell tenni a könyvtár valamenyinyi szolgáltatását. Arra kell azonban törekedni, hogy ne tiltó és parancsoló táblákkal, a könyvtáros erőszakos beavatkozásával és előírásaival irányítsuk a gyerekeket (s tegyük hozzá: a felnőtteket sem), hanem az épületen belül az egyes szolgáltatások vonzzák magukhoz az irántuk érdeklődő használókat, legyenek azok fiatalok vagy idősebbek.

Jó megoldásnak tűnik, ha a gyermekrészleg csöndes övezete csatlakozik a könyvtár audiovizuális részlegéhez, s hasonlóképpen lehetőleg szintbeli, közvetlen kapcsolat van a gyermekrészleg és a nagyobb könyvtárak azon sajátos övezete között, amelyet általános részlegnek, csoportosítva elhelyezett állománynak vagy közeli övezetnek hívunk. Mindegy, hogy minek, lényege az, hogy a „valami olvasnivalóért” betérő használónak kisebb, áttekinthetőbb és szupermarketszerűen tárlt kínálatot nyújtson.

Ha végigpillantunk gyermekrészlegeinken, nem szerezhetünk valami szívvidító benyomást. Azt már említettem, hogy kicsik. Ezen azonban lehet segíteni: újra fel kell osztani a világot. Mint ahogyan segíteni kellene azon a két hangulati végleten is, amelyek általában jellemzik e részlegeket. Az egyik végletet a komor, tanteremszerű gyermekrészlegek képviselik, a másikat pedig a csiricsaré gügyögők. Nem szabad ugyanolyan bútorokat rakni a gyermekrészlegbe, mint a felnőttekébe, csak egy kicsivel kisebbeket; nem szabad ugyanolyan elrendezést, belsőépítészeti megoldásokat alkalmazni! A gyerek nemcsak tanul a könyvtárban, nemcsak itt oldja meg házi feladatait, de gyönyörűséggel olvas is, játszik, fest, esetleg barkácsol, beszélget, báboz, mesét hallgat stb. Erre a változatos tevékenységsorra kell alkalmassá tennünk a gyermekrészlegeket és berendezésüket. Azt hiszem, már ma is sokkal színesebb és érdekesebb bútorzatot lehetne összeállítani a készen kapható elemekből, mint amilyennel találkozunk a gyermekrészlegek többségében. Pedig nem is gondolok olyan „extravaganciákra”, mint a güterslohi könyvtár olvasókosarai, egy másik könyvtár olvasóvonata, egy harmadik könyvtár olvasóstrai. Itthon már egy kitömött krokodiltól is jókedv-

re derülök, ha gyerekek hancúroznak rajta.

Valahol egy igen jó tanácsot olvastam: térdeljünk le, s úgy nézzünk körül, mielőtt a gyermekrészleg berendezéséhez fognánk. Így kerül látószögünk a gyerekszem magasságába, így érzékelhetjük igazán a bútorzat arányait, a térrészek összefüggéseit.

Más kategória a kamaszoké. Hozzájuk már nekünk kell lábujjhegyre állnunk, s akkor is kérdéses, ugyanazt a világot látjuk-e, amit ők. Sok évvel ezelőtt élénk viták folytak, vajon szükség van-e a gyermekrészleg és a felnőtt részleg között külön ifjúsági részlegre is. Azóta eldőlt a kérdés: nincs. De hogy nincs szükség egy zugra a könyvtáron belül, egy „bandázóra”, ahol a kamaszok találkozhatnak, ahol tagjaikat a nekik kényelmes nyakatekert pózokban elrendezhetik, ahol egyszerre videózhatnak, zenét hallgathatnak és magazinokat lapozgathatnak, sőt beszélgethetnek és randevúzhatnak, azt nem hiszem. Kár volna őket a gyerekek vagy a felnőttek közé keverni, mert ezzel szinte előre beprogramoznánk a súrlódások, összeütközések alkalmait. Egyébként számolhatunk e megoldás esetén is veszélyes fejleményekkel – erre intenek a külföldi tapasztalatok –, de vállalnunk kell a kockázatot. Egyébként, mint ismeretes, a kamaszban több személy él egymás mellett: az egyik kalandos történeteket akar olvasni, s ez a gyermekrészleget keresi fel, a másik számítógéppel bütyköl, s ezért valamelyik szakrészlegbe fáradoz, a harmadik komolyan tanulmányozza a jazz irodalmát, ezért semmiképp sem kerüli el a zenei részleget.

A hangos-képes könyvtár. Zenei részleget mondtam, s egyáltalán nem vagyok bizonyos abban, hogy helyesen. Abból a tényből következően, hogy könyvtárainkban egyre nagyobb tömegben jelentkeznek az audiovizuális dokumentumok, újra és élesebben vetődik fel a régi kérdés: külön részlegbe helyezzzük-e az összes ilyesfajta információhordozót, függetlenül attól, mi az információ tartalma, vagy pedig zenei részleget, esetleg zenei és képzőművészeti részleget szervezzünk, ahová csak az idevágó dokumentumok kerülnek, függetlenül külső formájuktól, egyébként pedig a hangos-képes dokumentumok tartalmuk szerint megoszlanak a különféle részlegek között.

Korántsem látszik még a kibontakozás egyedül üdvözítő útja. Annyi azonban bizonyos, hogy a valamikor tizenöt éve – amikor még kevesebbet tudtunk, mint most – kifejlesztett megoldás túlhaladottnak bizonyult. A külön, falakkal leválasztott térben berendezett zenei

részleg, pláne közepes könyvtárakban, nem életképes. Mint ahogy sürgősen mutatkozott az a könyvtárosi túlbiztosítás is, hogy valamennyi olvasóhelyet drót fűzzön a stúdióhoz. A kis, de még a közepes (városi) könyvtárakban is minden valószínűség szerint a központi, a könyvtáros által kezelt hangos-képes berendezéseket a kombinált ellenőrzési-tájékoztató pultba kell beépíteni, s csak a nagy, megyei könyvtárakban lesz szükség külön stúdiópultra. Az egész részleg falakkal való leválasztása helyett sokkal célszerűbb egy valóban jól szigetelt audiovizuális terem kialakítása kisebb csoportok számára. Hasonlóképpen szigetelt kutatófülkék is kellenek, amelyekben az olvasó maga kezeli a dokumentumok használatához szükséges berendezéseket. Valószínűleg csökken a központi stúdió jelentősége is, vagy másként: sokkal több berendezést fognak maguk az olvasók kezelni; tehát ennek megfelelően kell felszerelni munkahelyeiket. A stúdió központi berendezéseket tartalmazó pultját semmiképpen sem szabad az olvasói tértől falal vagy üvegfallal elválasztani, mint ahogy eddig sok könyvtárunkban történt; más kérdés, hogy a hangos-képes dokumentumok kezelésére, másolatok, programok készítésére elkülönített könyvtárosi munkahelyre van szükség.

Lehetséges, hogy kompromisszum felé haladunk: zenei és képzőművészeti részlegeket hozunk létre, de ezekben a részlegekben tároljuk azokat a hangos-képes dokumentumokat is, amelyek egyéb információtartalmakat hordoznak.

A jelek szerint a könyvtár ezen szolgáltatása iránt igen nagy társadalmi igény nyilvánul

meg. Ezért is célszerű minél szervezesebben beépíteni e részleget a könyvtár térrendszerébe, szoros összefüggésben a gyermekrészleggel és az általános részleggel, lehetőleg közel a bejáratához és lehetőleg a földszinten. A hangos-képes részlegben együtt jelentkezik a tanulmányi, az információszerzési és a szórakozási célú könyvtárhasználat, s ráadásul a különféle korosztályok képviselői révén. Ezért a hangzó és a képszolgáltatásoknak nem szabad megállniuk a részleg „földrajzi” határainál, hanem meg kell jelenniük a gyermekrészleg különböző egységeiben (mesekuckó, gyerekfoglalkoztató, egyéni és csoportos zenehallgatás az olvasóhelyeken stb.) és az általános részleghez tartozó magazinolvasóban, kávézóban. Ugyanakkor magában az audiovizuális részlegben a különféle célú használatnak megfelelő olvasói helyeket kell kialakítani. Már említettük az igényes használat kutatófülkéit. Ajánlatos az egyszerűbb, de jó vizuális szigetelést nyújtó „carrel”-ek bőkezűbb alkalmazása a szokásos olvasótermi asztalok mellett. De igen fontos, és éppen erről feledkeznek meg könyvtáraink, hogy ha esztétikai élmény szerzése vagy pusztán szellemi felüdülés céljából zenét hallgatnak az emberek, nem szívesen ülnek munkaasztal mellé. S pontosan ilyen munkaasztalokhoz ültetjük őket kényelmes fotelok helyett, amilyenekbe otthon is ülnének.

Az elektronikus könyvtár. Az audiovizuális könyvtár mellett napjainkban egyre többet hallunk az elektronikus könyvtárról is. Már nemcsak arról van szó, hogy a könyvtár katalógusait váltja fel a számítógép, s távoli adatbázisokkal tart terminálok révén online kapcsolatot, hanem maguk a dokumentumok is számítógéppel kezelhető-olvasható adathordozókon jelennek meg, s a különféle telekommunikációs csatornák révén válnak hozzáférhetővé. Bizonyosra vehetjük, hogy ez a fejlődés előbb-utóbb eléri a közművelődési könyvtárakat is. Nincs is semmi baj, ha – mondjuk – kétszáz évvel előre képzeljük magunkat az időben: nagyon jól le tudnánk írni a majdani könyvtárat. A baj ott van, hogy nekünk itt és most kell könyvtárat építenünk, s egyelőre az elkövetkező húsz-harminc év fejleményeire kell felkészülnünk. Nem alakíthatjuk ki most az ellenőrzési pontot úgy, hogy számítógépes kölcsönzési nyilvántartást tételezzünk fel, amikor nagyon is bizonytalan, mikor szerezhetünk be ilyen berendezést. Bármennyire hajtogatjuk is, hogy a cédulakatalógus elavult, fenn kell tartanunk a részére számos négyzetmétert, sőt még gya-

rapodására is gondolnunk kell, mert ki tudja, mikor állíthatjuk be az első, katalógusmunkára alkalmas számítógépet, mikor jutunk hozzá a hazai könyvtermés számítógéppel olvasható bibliográfiai adataihoz. Aligha tehetünk mást, mint hogy két vasat tartunk a tűzben: olyan könyvtárat tervezünk, amely a hagyományos eljárások szerint működik, de a térrendszer, még inkább az épület szerkezete, kábelezése, elektromos felszerelése a későbbiek során lehetővé teszi az elektronikus és a távközlési berendezések sűrű telepítését.

Az energiatakarékos könyvtár. Ha az elektronikus könyvtár nálunk egyelőre még a jövő zenéje is, az energiatakarékos könyvtárnak viszont már a tegnap zenéjének kellene lennie. Sajnos, ma sem szól még ez a zene. Inkább az egyszeri, a beruházási költségeken takarékoskodunk, semmint a folyamatos, hosszú időre szóló, s állandóan emelkedő működési, fenntartási költségeken. Gyorsan követtük azt a divatot, amely nagy üvegfelületeket, hatalmas traktusmelységeket, költséges épületgépészetet írt elő, de vajon követjük-e hasonló lelkesedéssel azt a törekvést, amely a természetes energia messzemenő hasznosítására irányul? Számolnunk kell azzal, hogy a külső falak vastagabbak lesznek, kisebbek az ablakok és keskenyebbek a traktusok. Vajon hogyan hat mindez a könyvtár térszerkezetére? Nem fog-e az épület flexibilitása a kívánatos szint alá süllyedni? Véleményem szerint a mi nagy közművelődési könyvtáraink, a megyei könyvtárak nagyságrendje (5–7 ezer négyzetméter) háromszintes kompakt épületek esetén, a belső udvarok szerencsés alkalmazásával még azon a határon van, amelyen belül lehetséges az értelemszerű flexibilitás megtartása.

Az energiatakarékos könyvtár szempontjából is előnyös, ha a raktári övezetet külön egységként kezeljük. Hiszen egészen más klímabeli követelmények érvényesek azokra a helyiségekre, ahol olvasók is tartózkodnak, mint azokra, amelyekben csak dokumentumok vannak elhelyezve. Az előbbieknél számára 20 °C-os (légkondicionálás esetén 22 °C) hőmérséklet és 40–45 százalékos relatív nedvességtartalom kívánatos, míg az utóbbiakban jóval alacsonyabb hőmérséklet – egészen 10 °C-ig – és 45–50, sőt 65 százalékos relatív nedvességtartalom szükséges.

A természetes, a napenergiára építő könyvtárban kisebb – és inkább egy-egy övezetre korlátozódó – szerepe lesz a légkondicionálásnak, s a levegőcserét is lehetőség szerint költ-

séges gépek nélkül fogják megoldani. Viszont a növényzetre mind az épület környezetében, mind a falakon belül a pusztá díszítésen túl funkcióbeli szerep is hárul a kívánatos klíma megteremtésében és fenntartásában.

A könyvtár esztétikája. Az imént dekorációt említettem, s ezen semmiképpen sem esztétikai kategóriát értek. A könyvtár esztétikuma több a díszítésnél. Fő forrása a funkcióknak, a tartalomnak megfelelő térrendszer, a világos, áttekinthető alaprajz, a bútorzat betelepítési rendje, a bútorok kényelme és tiszta formája, a használat kényelme és célszerűsége. Ezen az esztétikai értéken csak ront a külsőleges dekoráció, az öncélú díszítgetés. Sajnos, aránylag kevés könyvtárunkban találjuk meg mindeme tényezők harmóniáját. Van, ahol azért nem, mert már az épület tervezésekor sem sikerült megteremteni a tartalom és a forma egységét, máshol kevés volt a pénz és a berendezésen kellett spórolni, ismét máshol viszont sok volt a pénz, s pöffeszkedő és célszerűtlen bútorokat vásároltak. Itt a belsőépítész nem vette a fáradságot, hogy „megtanulja a könyvtárat”, ott a könyvtáros képzelte magát belsőépítésznek. Itt kopár, sivár és rideg a könyvtár, ott agyondíszített; a tekintet sehol sem tud megpihenni a sok inger miatt. Igazából csak részeredményeket tudunk felmutatni, egy-egy sikerült kisebb-nagyobb könyvtárat, egy-egy sarkot, egy-egy övezetet, ám az ország átlaggal semmi okunk büszkélkedni. Néha eljátszom azzal a gondolattal, hogy egy könyvtárosokból, építészekből, belsőépítészekből álló kis munkacsoport járja végig az ország könyvtárait, s ha mást nem, legalább egy részletes javaslatot adjon a könyvtárbelső újraformálására. Mert ennek a vállalkozásnak is a könyvtárosi szakmai koncepció revízióján kellene alapulnia, s az építész partnerek ennek az eszmének találnák meg a külső megjelenési formáját. Minden valószínűség szerint olyan kérdések feltevésével kellene kezdeni a revíziót, hogy kik használják a könyvtárat, mikor használják, mennyi időt töltenek benne, mit csinálnak ott-tartózkodásuk alatt, áttekinthető-e a bútorzat elrendezése, logikus rendben követik-e egymást a különféle szolgáltatásokat, állományrészeket befogadó terek és bútorok, nincs-e túl sok könyv szabadpolcon, elég kényelmesek-e a bútorok, nem zavarják-e egymást a különböző tevékenységeket folytató használók, logikus-e a forgalmi utak vonalvezetése, nincs-e zsúfoltság stb. Ezekre a kérdésekre pedig a könyvtáros szakembernek kell

választ adnia, a válaszai alapján kezdhet csak munkához az építész.

A könyvtár esztétikuma és használati értéke nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező fogalmak. Nem akarok a funkcionalizmus utóvédharcosának szerepében feltűnni, de azt vallom, hogy az építészet esztétikai értékei nem jöhetnek létre a könyvtári tartalom rovására. Nem érzem illetékesnek magam könyvtárépületeink külső megjelenésének bírálatára. Óvatosan csak annyit merek mondani, hogy olyanok, mint a magyar építészet átlaga. Tükrözik az építészeti stílusáramlatokat, az építési technológia változásait. Azt hiszem, a jövőben sem lesz ez másképp. Egytől azonban továbbra is félek: egy-egy külső formai elem károsan befolyásolja a tartalom megfogalmazását, s a látszat oltárán könnyen feláldozódhat a mindennapok szükséglete.

Régi épület – új könyvtár. Új, könyvtári célra emelt épület esetében különösen fájdalmas a tartalom és a forma meghasonlása. Az ember nagyobb készséget mutat a kompromisszumokra, ha régi, korábban más célokat szolgáló épület könyvtárrá alakítására kerül sor. Közművelődési könyvtáraink túlnyomó többsége ilyen épületben működik, s várhatóan továbbra is számolnunk kell azzal, hogy az új építkezések számát meghaladja az átalakítások száma. Ez nem valami hazai sajátosság. Gazdag nyugat-európai országokban is egyre több régi épületben helyeznek el könyvtárat, s legalábbis a fényképes beszámolókból és az alaprajzokból ítélve, nem is rossz eredménnyel. Míg korábban, még tíz éve is mindenhol inkább új épületek emelésére törekedtek, most polgárjogot nyert az átalakítás is. Ehhez természetesen olyan tényezők együtthatása kellett, mint a gazdasági fellendülés visszaesése, az általános takarékoskodás szükségessége, de a régi értékek megmentésére való törekvés térnyerése, valamint néhány igen jól sikerült átalakítás bizonyító ereje is.

Jól mutatja az irányvonal megváltozását, hogy a Könyvtáros Egyesületek és Intézmények Nemzetközi Szövetsége (IFLA) könyvtárépítési és berendezési szekciója idei szemináriumának – amelyet Budapesten és Békéscsabán rendezett meg – témája éppen az volt, miképpen lehet régi épületeket könyvtárakká átalakítani. A világ minden szegletéből érkeztek résztvevők, s ez a kérdés időszerűségét és általános jellegét bizonyítja. A téma és a hely megválasztásához talán némiképp hozzájárult az a beszámoló is, amely az e téren elért ma-

gyar eredményekről egy nemzetközi kiadványban megjelent. Mindenki tisztában van az adaptálás hátrányaival és előnyeivel; ezekkel nem kívánok most foglalkozni. Inkább arra szeretnék rámutatni, hogy tünőben van az az enyhe lelkiismeret-furdalás, amellyel mi, könyvtárosok eddig belevágtunk egy-egy uraságtól levetett épület magunkra szabásába. Viszont tartani kell attól, hogy a sikeren felbuzdulva most már válogatás és alapos mérlegelés nélkül fogunk kapni és elfogadni (*mint a hatvanas években a zsinagógák könyvtárrá alakításának divatja idején – a szerk.*) régi épületeket. Pedig minden egyes alkalommal alaposan meg kell vizsgálni a felajánlott épületet, valóban alkalmas-e minden szempontból az adott könyvtár befogadására. Ilyen szempont egyebek között az, hogy az épület szerkezete és a könyvtár funkciórendszere nincs-e egymással kibékíthetetlen ellentmondásban; az épület jelenlegi nagyságrendje, illetve bővíthető mi-volta összhangban áll-e a könyvtár állományával, szolgáltatásaival, tevékenységével; hol helyezkedik el az épület a településen belül (általában e tekintetben jelentkezik a legkevesebb nehézség, mivel a könyvtárnak többnyire volt középületeket ajánlanak fel, s ezek a központban, forgalmas helyen állnak); milyen az épület állaga, nem kerül-e többre a leves, mint a hús; nincsenek-e a műemlékvédelmi felügyeletnek olyan előírásai, amelyek lehetetlenné teszik a könyvtári célú átalakítást; milyen különös értékei vannak az épületnek a könyvtári használat szempontjából stb.

A régi épületek könyvtárrá alakítása kapcsán még egy érdekes összefüggésre szeretnék rámutatni. Az, amit korábban mondtam az energiatakarékos könyvtárról, mintha pontosan ráillenek a jól megalkotott és megformált régi épületekre; valójában sok régi építészeti eljárás, megoldás újjászületésének vagyunk tanúi. S a kényelmesség és az otthonosság követelményeit is gyakran szinte könnyebben lehet teljesíteni egy régi épületben, mint egy újban. De félreértés ne essék: az adaptálás mindig kompromisszumokat követel, s van egy határ, amelyen túl nem szabad menni a kompromisszumok megkötésében. A szakmai tartalmat leghívebben mégiscsak egy új épület képes kifejezni. Csak tudnám feledni új könyvtárépületeink sok, kisebb-nagyobb hibáját!

Közös tető alatt. Különösen érzékenyen érintenek bennünket azok a hibák, amelyek abból erednek, hogy a könyvtárat más intézménnyel közös fedél alá helyezték. Az ilyen

esetekben ugyanis úgy érezzük, hogy nem mi tehetünk rólok. Ugyancsak nem magyar sajátosság, hogy együtt épül könyvtár és iskola, könyvtár és művelődési otthon, könyvtár és más kulturális vagy egyéb intézmény. De úgy tűnik, hogy ezt a világszerte felbukkanó divatjelenséget idehaza a szokottnál is nagyobb buzgalommal utánozták egyesek, a buzgalomból – ugyancsak megszokott módon – túlzások következtek, s a gondolat ésszerű magját is sokszor kérdéssé tették. Egy íróasztal mellett kifundált, a valóságban kellően ki nem próbált eszme után futva népszerűsítették olyan nagyszámú könyvtárakat is szimbólizsra, sőt integrációra, amelyeknek természetes létét, működését veszélyeztette ez a megoldás. Olyan összegekből kívánták két vagy több intézmény beruházási gondjait megoldani, amelyek itt is, ott is hűsbavágó csökkentéseket „eredményeztek”. Ráadásul az új, magát magasabbrendűnek, mindent átfogónak tekintő eszme szempontjából a könyvtár másodlagos jelentőségűvé vált, alárendelt szerepet játszott a működési elképzelésekben, s így az épületben is. Az jutott neki, ami maradt. Ha a könyvtár funkciói csorbultak emiatt, ha működése nehezebbé vált, hát annyi baj legyen, fő az eszme. De nem részletezem ezeket a fájó ügyeket, megtettem már másutt. Inkább az ilyen kombinált épületekkel kapcsolatos könyvtárosi álláspontot szeretném rögzíteni.

Nem eleve tiltakozunk ellenük. Általában a kisebb településeken, városnegyedekben a helyi körülményektől függően nagyon is elképzelhető, sőt ajánlatos lehet, hogy a közösséget és az iskolát ugyanaz a könyvtár szolgálja, az iskola épületén belül. De ez a könyvtár legyen a földszinten, és ebbe a könyvtárba az utcáról közvetlenül is be lehessen lépni, továbbá ez a könyvtár képes legyen a sajátosan iskolai és a sajátosan közművelődési feladatok, teendők végzésére is. Ugyanezek a követelmények érvényesek, ha úgynevezett általános művelődési központtal épül együtt a könyvtár, bár a szerves kapcsolatok megteremtésének nehézségei e bonyolultabb feladatrendszerű intézmény esetében fokozódnak. Művelődési otthonnal is elfér közös tető alatt a könyvtár, feltéve, ha kielégítő méretű alapterülethez jut, ha az utcáról közvetlenül és a művelődési otthon felől egyaránt megközelíthető, ha a földszintre kerül, ha térszerkezetét a könyvtári funkciók határozzák meg, s nem a művelődési otthon tereire való igazodás. Nagyobb, városi könyvtárak esetében már célszerűbb önálló

épületben gondolkodni, akkor is, ha közös beruházásban valósítják meg a művelődési központot és a könyvtárat.

Természetesen más közösségi intézményekkel együtt is épülhetnek könyvtárak. Dániában például nagy divat a városházat és a könyvtárat együtt elhelyezni. Az ottani tapasztalatok igen jók. Bármilyen intézmény legyen is azonban a könyvtár partnere, egy a fontos: világos, minden részletében tisztázott szakmai működési elképzelésnek kell megelőznie az építész tervező munkáját. A könyvtárnak is, a társintézménynek is pontosan kell tudnia, mit akar csinálni, milyen összefüggésrendszer szerint végzi munkáját, s milyen tartalmi-üzemelési kapcsolatok fűzik őt a másikkhoz; csakis így várhatják el, hogy a terv és a megvalósult épület jó formája lesz a tartalomnak.

A könyvtáros és az építész dolga. Persze ez a követelmény akkor is érvényes, ha kizárólag könyvtári célokat szolgáló új épületet emelünk; sőt ha régi épületet alakítunk könyvtárrá, akkor is. S itt visszaérkeztem a bevezetőben emlegetett modellhez. A modellhez, amely általános formában írja le egy bizonyos típusú, nagyszámú és funkciórendszerű könyvtár elemeit, ezek egymással való üzemelési és térbeli összefüggéseit, működését. Ezt a modellt fordítja le az adott könyvtár jellemzőire a könyvtáros, amikor elkészíti az építész számára szakmai programját.

Másfelől az építész kötelessége, hogy „megtanulja” azt a könyvtárat, amelyet a szakmai program leír, s a könyvtárossal, a működtetővel való folyamatos konzultációk során kifejlessze a könyvtár épületburkát és belső környezetét.

Ez a követelmény természetesen közhely, s olyannyira elcsépeledt, hogy alig mertem leírni. Ami mégis rávitt: egyrészt azok a rossz példák, amelyek a kívánatos együttműködés elmulasztásából eredtek, másrészt azok a jó példák, amelyek éppen ebből az együttműködésből fakadtak. A könyvtáros és az építész partneri viszonya, közös felelőssége nyilvánvaló. Mentsem meg az isten bennünket a könyvtáros felkészületlenségét eláruló, zűrzavaros szakmai programoktól és az építész szakmai fölényességét, önkényességét leleplező, a tartalommal ellentétben álló tervektől.

A megváltás útja csak egy lehet: az egymás szakmája iránti tisztelet s az erők egyesítése a közös cél érdekében.

Papp István